Народини нового українця

I

Наші національні свята назагал невеселі. Склалося на те багато причин. І то не лише зовнішніх, об'єктивних, бо ж остаточно дійсність є в значній мірі такою, якою її хочемо бачити чи якою її бачити призвичаїлись. Ні, є тут, може, передовсім причини суб'єктивні, що коріняться в нашій психіці, вірніш у традиції нашої психіки, почасти і психіки релігійної. Ми значно більш скорі до похоронів, аніж до весілля. Панахида чи голосіння, особливо мистецьке, нам припадає більш до смаку, до нашого естетичного смаку, аніж найбільш навіть радісна чи там найбільш двозначна весільна пісня.

Багатющий збір наших народних та історичних пісень має щодо цього цілком виразний характер, що не до 90 згруба відсотків їх – це пісня сентиментально-ліричного суму чи смутку. Епічного елементу в них майже цілком бракує. Навіть жартівливі пісні звичайно є журливо-жартівливі, до яких найбільш підходить класична формула малороса Гоголя: видимий світові сміх крізь незримі світові сльози. Навіть уславлений національний гумор проривається в них зрідка, хоч і дуже драматично, як в єдиній у своїм роді пісні про Байду. Героїчний первень, коли й виникає деінде, то він завжди або пов'язаний з традиційним зітханням, або в чи інший спосіб прикритий неодмінною "червоною китайкою". Таке явище, як несмертельна пісня перемоги "Гей, не дивуйтесь, добрії люди" – зроджена авангардними боями загонів Кривоноса року 1648 – належить до блискучого й єдиного винятку, який дорівнює найвищим такого роду музичним феноменам європейського світу.

На цей фатальний "мінор", на брак "мажору" в українській пісні, літературі і ментальності скаржився талановитий співець Полісся Дмитро Фальківський.

Хтось з молодших публіцистів наших уже часів підносив питання, чому у нас святкують Полтаву і Берестечко, а не Жовті Води чи Конотоп, чому доба 1917-1918 рр. – це не Київський Арсенал чи Мотовилівка, а саме неодмінно Крути. Ці питання можна продовжувати без кінця. Ми твердо знаємо, що князь Олег умер від гадюки, що виповзла з черепа його коня, і що з черепа Святослава Завойовника зробив собі чару печенізький хан, але вже слабше пам'ятаємо про щит Олега на брамі Цар-города і що Святослав справді був забитий, але саме в часі творення ним світової імперії – від Тьмутараканя до Болгарії. Ми захоплювалися і захоплюємося "Словом о полку Ігоревім", захоплюємося естетично, особливо "Плачем Ярославни", що ним захоплювався сам Шевченко, але забуваємо при тім, що є це твір, пронизаний трагічною нотою упадку київської великодержави, геніальний твір цей оспівує: остаточно поразку і що є взагалі твором схилку доби, закінчення, а не розквіту, твором, що в нім іскряться лише відблиски минулого, повного боротьби, перемог, героїзму, брязкоту зброї, словом, отого самого "мажору". Може, тому співець "Слова" з таким зітханням згадує про Бояна, що жив у часи, коли не було ще трагічних роздвоєнь почуття, коли вистачило покласти свої "віщії персти" на струни, що вони "самі славу князем рокотаху".

Число поразок у нашій історії, напевно, не є вже таким разючим у стосунках до числа перемог. Але тому, що досить різко відділені від себе окремі періоди нашої історії кінчалися, розуміється, упадками, цебто тими чи іншими поразками, а історія наша, хвалити Бога, все ж не кінчалася й не кінчається – то нові доби, в історичній свідомості поколінь, починалися, силою речей, зі спогадів про поразку. Пам'ять людська не сягає далеко. Спогад покоління і той сумарний спогад поглинював і пригашував спогад про всі попередні перемоги.

Так у лірично-чуйній і чуттєвій ментальності народу закорінювався і розростався природній смуток, сформувалася та, а не інша, психічна тональність історичної пам'яті. В поміч цьому процесові прийшла ще й вражлива національна етика з її вірою в універсальну правду і в абстрактну справедливість, в священну силу права. З такою етикою народ наш зустрічав історичні події і мірилом тієї етики міряв їх, та – на

жаль чи на щастя – міряє їх до сьогодні. Звідсіль – традиційне почуття кривди, що ще міцніш поглиблювало тон жалю і смутку в його душі.

Не варто тут скаржитися на те чи нарікати: є саме так, а не інакше. Історична ж ментальність і психіка народу не є чимсь легким до раптових метаморфоз. Варто лише це знати, спостерігати й направляти та виправляти, з вірою, з певністю, що найліпшим ліком на всі національні недуги буде здорове підсоння власного життя.

Подія, вірніш явище, що називаємо його Крутами, є чимсь, до чого треба й варто підходити інакше, підходити повз окреслену вище властивість національної психіки і мимо неї.

II

Від того, що називаємо сьогодні коротким і майже емблематичним словом Крути, часово ділить нас 23 роки. Доба – для історика ще замала, для сучасного покоління – завелика, щоб дивитись на Крути як на певну подію в ланцюгу інших подій. А події, як відомо, тривають – крізь нас, через нас...

Можна – чому ні – спробувати подивитися на Крути, як то кажуть, об'єктивно, з певною, доступною для живих синів нашої Батьківщини тверезістю, критицизмом, розважністю.

Але ж є ще живі люди – їх залишилося кілька, що брали участь у бою під Крутами. Вони – назагал – маломовні і не люблять ані про свою участь, ані про самий бій оповідати. Коли ж пробують оповідати, слухач залишається незадоволений: оповідають про недостачу амуніції, резервів, слабий вишкіл, брак артилерії і старшини, помилку команди... Пам'ятаю, один з учасників, людина сувора і тверда, пізніш на еміграції учений-біолог, просто казав, що Крути – це тактична помилка та непорозуміння і все намагався в такім сенсі написані спогади десь видрукувати. Крути – помилка, Крути – непорозуміння, щось більш

парадоксального і просто блюзнірчого трудно вигадати, а одначе така точка погляду може існувати. Самовидець, тим більш учасник, не можуть силою річи охопити подію в цілості, історично, тим більш усвідомити собі її позаматеріальний, метафізичний сенс.

А, власне, цей зміст і сенс Крути мають в більшій мірі, аніж якась інша подія тієї ж категорії.

Повторюю, можна вже тепер, на підставі відповідного, хоч і не дуже скупого матеріалу, спробувати подивитись на Крути історично. І тоді ми побачимо в них трагічний фрагмент, майже епізод певної військової операції, що називалася обороною Бахмацького вузла на залізничній лінії Конотоп-Київ, чи стисліше – оборонним боєм нашого війська при станції Крути 29 січня 1918 року, цебто в тиждень по оголошенні IV Універсалу, який змусив ворога розкрити карти і перейти до нормального воєнного наступу на Україну.

Військо наше мало тоді характер імпровізований. В українізованих частинах бувшої імперської армії в силу багатьох причин велась комуністична пропаганда, якої не устереглися і новосформовані національні полки. На загрожений напрямок вислані були найпильніші і, може, єдині боєздатні частини: юнаки Військової Школи ім. Богдана Хмельницького та складений з військових студентів та гімназистів т. зв. Студентський Курінь, фактично сотня, що перейшла до історії як головний герой Крут.

Старшини, безперечно, бракувало, як й артилерії – була єдина гармата сотника Лощенка, що сам він її обслуговував. Про команду в розумінні оперативному також говорити було б трудно. Керував усім молодий сотник, що дістав з Києва певне стисле завдання, яке він й виконував як тактичну задачу,— перешкодити рухові ворожих військ на лінії Бахмач-Ніжин (а Бахмач уже був залишений), що вела з-над московського кордону до столиці краю. Затримання ж столиці в руках національного уряду мало величезне політичне значення з огляду на пертрактації з посередніми державами в Бересті, що саме тоді

провадились. Завдання своє сотник в міру своїх спроможностей виконував так довго, як міг, цебто аж поки страти не досягли 50 % складу, в Києві не зачався внутрішній путч, а в безпосереднім тилу не опинився зболь-шевичений полк, що з іронії долі носив несподіване ім'я Шевченка. Все ж завдання було виконане, цебто полковника Муравйова з його військом було зупинено, а їх рухи на Київ були опізнені. Страти дуже численного ворога були немалі, але й наші були значні. Згинуло около 250 юнаків при 10 старшинах, а понадто ціла чота студентської сотні, що стратила вже на початку бою свого командира.

Чота ця при відступі вночі 29 січня натрапила на сильний відділ матросів і після відчайдушного разючо-нерівного бою була майже в цілості переколена багнетами.

Отце здавалося, все, що сучасний Нестор міг би записати до свого літопису.

Та в дійсності це було далеко, далеко не все!

Бо нарід, творячи з якоїсь події легенду, – а Крути, без сумніву, є й будуть однією з найвеличніших легенд нашої нації,— знає, що він робить.

Народня мудрість і національний геній – ця найвища земна справедливість – творячи свої легенди і міти, цебто підносячи дану історичну подію до височин надісторичних, ніколи – щодо вибору тієї події – не помиляються.

Не помилилися вони й у випадку Крут.

III

Офіціяльна еліта народу, що несе відвічальність за провід 1917-18 років, особливо ж року т. зв. революції, а властиво, року упадку Петербурзької імперії і року фактичного звільнення її народів – а нашого

передовсім – офіціяльна еліта ця складалася з інтелектуалістів імперії.На неї сьогодні – на дистанції майже чверть століття – ми, відносно легко, можемо мати і маємо усталений погляд. Ми знаємо її не лише з боку її суспільного походження. Ми знаємо її батьків і ту ідейну та ідеологічну атмосферу, в якій вона зродилася і сформувалася.

Тема тогочасного проводу є темою надто широкою – ми її залишаємо історикам. Відмітимо і підкреслимо лиш найважливіше, істотне.

В своїй низовій, сільській частині характеризувалася браком національного інтелекту при надмірі емоцій, переважно примітивно-романтичної натури. В своїй частині горішній – вона вражала слабкістю, майже заником національного інстинкту, при хворобливім надрозвою абстракційного, чисто російського інтелектуалізму. Її приспана Петербургом історична пам'ять – вирішна властивість у таких моментах історії – не сягала далі одного-двох поколінь. Її історична пам'ять була жалісно убогою, навіть у порівнянні з історичною пам'яттю т. зв. маси, у якої назагал вона ще сягала, принаймні, часів Коліївщини, тієї маси, що на Чернігівщині чи на Херсонщині все ж спромоглася, і то цілком відрухово, повитягати зі скринь не лише козацькі жупани та шлики, але дещо більш промовисте: прадідівські шаблі й мушкети.

Еліта 17 року, що силою речей була проводом воскреслої нації, рухалася поволі, думала ще поволіш і тому – фактично – не провадила. Не могла провадити. І тому т. зв. маса протягом дорогоцінних днів 17-го року залишалася без проводу, або хай буде вибачений цей невеселий парадокс – провід провадила за собою, провід, який, до речі, при тім не виказував великої охоти, а навіть – й упирався. Бо він думав поволі, він щойно історично опритомлювався і національне усвідомлювався сам, але не через те знаття, яке коріниться в крові і роді, лише через те знання, яке вичитується з книжок, до речі, досить скромних, як тепер говориться, просвітянських.

Для справедливості треба ще й ще раз підкреслити, що все це ми бачимо вповні лише тепер, і що це – аж ніяк – не є тисяча першою

спробою шукання т. зв. винних, та ще й, боронь Боже, серед старших віком земляків. Хоча б уже тому, що від ствердження тих винних ми не відчуваємо жодної втіхи, а саме заняття пошукування винних, коли "винними" були – незалежно від віку – цілі групи і стани,— не видається нині заняттям пожиточним.

Тут стверджуються лише факти, історичні факти, необхідні для відтворення дійсності сперед двадцяти трьох літ.

Образ еліти 1917 р. ускладнюється завдяки спогадам живих її молодих і старих представників і їх спізнілій, чисто хінерційній чинності. Ускладнюється зовнішнім фактом рясної ніби зрізничкованості тієї еліти, партійної й ідеологічної. І ця обставина створює чисто уявний образ партійної внутрішньої національної боротьби "правих" і "лівих", демократів з абсолютистами, т. зв. соціалістів з т. зв. комуністами і т. п.

Ця з національної точки погляду уявна боротьба, коли й була, не мала жодного національного сенсу. Різниці бо, між "правими" і "лівими", були чисто формальні, паперові або словесні. В певнім сенсі, на терезах національної вартості, в сенсі національнім і державнім – між яким-будь Винниченком з одного боку, а припустім, Лизогубом – з другого, жодної історичної, ц. т. національної різниці не було, коли не рахувати різниць особистої товариської культури та, може, ще в цім випадку культури моральної. Один був трохи спізнілим щодо літературної моди письменником імперії, таким собі малоросійським Горьким; другий був дещо провінціональним достойником тієї імперії, таким собі кандидатом на ліберального губернатора. Але обидва – пересічні сили свого приспаного й окраденого народу. Це варто, хоч між іншим, ствердити тому, що остаточно знайшовшись на еміграції, ці люди, що так скажу староукраїнського (незалежно від свого віку) стилю, за звичкою, продовжують те, що вони уважають за політику, займаючись, власне кажучи, чистою поезією, бо розфарбовують фантазією на рожево і соняшно свої спогади, які в дійсності не були і не могли бути ані рожеві, ані сонячні. В того роду спогадах умовні речення "коли б" і "якби" займають, розуміється, надто багато місця і глибоко наївна т. зв.

партійна, в дійсності псевдопартійна боротьба політичних небіжчиків і бувших людей враз з їх мертвородженою молоддю, продовжується в безнадійну безконечність. Єдине, що їх гальванізує – це, либонь, спільна для всіх псевдопартій ненависть до націоналізму, ненависть, зрештою, цілком зрозуміла й історично оправдана.

Еліту 17 року – а вона жила і в 18 і в 19, – сучасне покоління може найліпше уявити собі по тих політичних, а головне, культурних рештках і слідах її, що, на великий жаль, залишаються в нашій сучасності. Але й тут не поможуть ані внутрінаціональні псевдопартійні ненависті, ані скарги один на другого, ані механічна т. зв. політична боротьба русина з русином. Справа – значно глибша, що сягає расового коріння, національної біології і дідичності історичних хвороб.

Коли шукати універсальної форми, що окреслювала б істотний порок цієї еліти, то хіба найвлучнішою було ствердження в ній браку здібності до тривалого самостійного морального напруження, як і до всілякого довгого напруження взагалі. Цю недугу не можна класти виключно на рахунок вікової деморалізації в умовах імперії російського типу. Це гріх первородний або дуже давній.

Тим пояснюється перше... Але зацитуймо визнання одного визначного, в своїм часі, діяча, бо то документ, що звільняє від зайвих дискусій і говорить сам за себе.

"Події не застали нас свідомими своєї мети, членами української нації, а громадянами імперії українського походження. І тільки в ході подій помалу приходили ми до пізнання своїх власних цілей... Чолові діячі наші боялись навіть думати про самостійність... І все мріяли про спільний дах... На всяких з'їздах зацитькували самостійницькі голоси... Наші партії, всі до одної були копіями московських: есдеки малпували РСДРП, есери тільки з назви були українськими.., радикали-демократи, будучі есери, це були ті самі кадети, різнячись від останніх постулятом автономії. Ми поборювали царат, а не Росію. І такими нас застала в огні збуджена

Україна." (Вол. Дорошенко "Ювілей української революції". "Дніпро", 1928 рік).

Наставлена на лінію найменшого опору, еліта ця уявляла собі це надто ідилічно і навіть не додумувалася сенсу правдивої ситуації, де жорстока національна боротьба, зручно маскована ворогом різними соціяльними чи "революційними" псевдонімами, набирала все більшого розмаху та напруження і от-от мала вибухнути у всій своїй неприховано-лютій національній голизні. Зв'язана тисячма нитками з безнаціональною імперською т. зв. інтелігенцією і вважаючи ту інтелігенцію за свого обов'язково "старшого" брата і природнього союзника, еліта 17 р. була майже цілком несвідома, що сталося і що має бути, і тому продовжувала мислити, власне кажучи, провінціональними, в ліпшім випадкові "провансальськими" категоріями, очікуючи все тієї "диригентської" палички з був. імперської столиці, на яку так гнівно скаржився ще в р. 1925-му Микола Хвильовий.

Що ж дивного, що, загіпнотизована тим диригентом, вона в тих гарячих часах відограла роль пасивного інструменту в руках ворожої пропаганди – спочатку червоної, згодом білої, але увесь час плинучої з одного і того ж північного джерела. Вона йшла не по самостійно, із власної національної ініціятиви витиченій лінії, лише по лінії, витиченій проводом імперської нації. І тому її політична чинність – чи "ліва" чи "права" – в найліпшім випадку була бігом на випередки, якого перебіг і вислід був визначений згори.

Як у всім і завжди, серед еліти тієї були винятки, тим більш яскраві, що нечисленні.

Вже не згадуючи про Миколу Міхновського, який намагався збудити чи прищепити цій еліті мілітарний інстинкт – то було голосом вопіючого в пустині... А згадаймо хоч такого Др. Луценка, який, з витривалістю Катона і ляконічністю Цезаря, вперто і систематично нагадував Центральній Раді імена історичних ворогів. Даремно. Строката збиранина тодішнього київського парламенту, де різні Рафеси і Пятакови займали

надто почесне і занадто впливове місце, зі специфічною зручністю обертали виступи героїчного дідуся в жарт і прозивали його – це справжнє втілення історичної пам'яті – не інакше, як "українським Пурішкевичом", що, розуміється, не лише не викликало обурення у суголосних Рафесам рідних винниченок, а й збуджувало спільну з рафесами веселість у винниченкізованої більшості.

...І завжди згадується героїчна смерть лікаря Луценка, цього дивно-юного діда, смерть з рушницею, у вояцькій шинелі, рядовиком на фронті великого 19 року... Чи оцінять нащадки колись увесь трагізм цього самотнього, єдиного в своїм роді, героїзму!

Сьогоднішньому українцеві характер еліти 1917 р. видається чимсь незрозуміло-дивовижним. Українець з військовою логікою – не міг без обурення обсервувати зблизька представників тієї еліти вже й тоді, з болем усвідомлюючи собі, що, хоч не хоч, підпорядковується її політичному проводові. Ба, ще й сьогодні, згадуючи її сперед двадцятьох кілька літ, трудно стриматися і говорити про неї тоном історика.

На жаль, мусимо присвятити їй ще два слова.

Либонь з лона саме цієї еліти вийшло, безмежно-наївне на початку і таке зловісно-шкідливе пізніш, окреслення, як "українізація", цебто, українізація України – гасло, згодом використане ворогом всебічно і до кінця, зі всіма підступно-провокаційними можливостями, що їх давала така двозначна термінологія. В наївній свідомості того роду діячів ціла гігантична національно-державна проблематика нашої Батьківщини зводилася переважно до мовної, зглядно мовно-костюмової чи мовно-мундирної "українізації", яка мала б, розуміється, перебіг лагідно-провінціональний, борони Боже, далекий, не те, що від революції, чи, як тоді говорилося "авантур", а й розриву з "братнім" народом і "братньою" демократією. Все зводилося, фігурально кажучи, до: полтавського діялекту, вишиваної сорочки і українізованого Отче-наша. Але кожен прояв справжнього національного інстинкту, як Військові З'їзди, самочинне формування збройної сили, спонтанічне зродження Вільного

Козацтва – поборювані були цією ж невинно-ідилічною елітою з енергією, якої інакше не можна назвати, як самоствердженно-малоросійською.

З цією суто українізаційною, мовно-мундирною поверховністю підходилося й до такого кардинального поняття, як поняття влади. Емоціональний сенс цього поняття, природа влади, її, сказати б, фізіологія, що так глибинно відчував ворог,-була для еліти 17 року порожнім звуком, а, що найбільше, – формально-правним, паперово-канцелярійним окресленням.

Літературно-політична творчість цієї еліти – аж чотири універсали на протязі коротких, але неповторно дорогих місяців 17 року – то довготривалі відпочинки її політичного розуму, що мислив з чумацькою повільністю в час, коли історія чвалувала козацьким конем.

Аж чотири універсали – чотири віхи на плутанім шляху, яким, спотикаючись, як сновида, дійшла вона до ідеї, що мала започаткувати добу. А при тім треба пам'ятати, що останній універсал – акт 22 січня 1918 р. —фактично був подиктований об'єктивним ходом зовнішніх подій. IV Універсал був вирваний з її рук, майже ґвалтом, самою історією: для сліпого було ясним, що іншого виходу, як суверенність, тодішня ситуація не давала. І пригадуються слова якогось з універсалів:

"Нас примушено творити свою долю".

Істинно так...

IV

Отже, зваживши тло і обставини, повернімось знову до Крут, щоб упритомнити собі їх справжній сенс і зрозуміти, чому саме ця, а не інша подія, чому саме цей, а не інший воєнний епізод піднісся над цілою країною, як заграва кривавого, але многонадійного світанку, як болюче-нещасний початок, але цілком уже нової – в історії Батьківщини – доби,

як надто суворе збудження по століттях національного летаргу. І дуже характеристичне, що крутянський епізод зразу ж, можна сказати, ще над непохованими трупами його ж героїв, почав обертатися легендою у всенародній свідомості країни, ба, й поза її межами, навіть у свідомості далекого від перечуленості ворога. Причім не діяла тут жодна пропаганда (якої, зрештою, не було), в жодні літературні твори ("Скорбна мати" молодого Тичини з'явилася вже тоді, коли легенда цілком розпростерла свої крила), жодне, т. зв. усвідомлювання мас за допомогою просвітянських метеликів чи вічевих промов.

Це були справжні народини справжньої легенди. Це було наочне знамено історії: завіса роздерлася, полуда з очей впала і дальші шляхи, хоч на мить – освітилися багряним світлом ген на далеку віддаль.

Колишній Тичина надзвичайно влучно уняв той момент в однім з найкращих своїх віршів:

Одчиняйте двері: наречена йде.

Одчиняйте двері: голуба блакить.

Очі, серце і хорали – стали. Ждуть.

Одчинились двері: горобина ніч.

Одчинились двері: всі шляхи в крові...

З блакитно-голубою візією України-нареченої, що мала при хоралах у сяйві і квітах прийти на шлюб і весілля, – треба буде попрощатися. І не розмріяним батькам, а гострозорим синам – внукам дідусів Луценків, судилося бачити дійсність.

І тому Крути – це перше зірвання лаштунків невільничої комедії, що відбувалася – в час революції! – на землях України, перше прозріння, що

влада – то боротьба, а держава – то кров і залізо. І тому Крути – це воскресіння, по довгих століттях, обірваної Полтавою Визвольної Війни, війни народу з народом, країни з країною, віч-на-віч.

Доперва Крути були початком нової доби в історії України. Доперва дата Крут становить початок нашої визвольної революції, а не ті численні формальні дати, що їх зв^язують чи зі скликанням Центральної Ради, чи то з віддрукуванням того чи іншого документа.

Нової доби – а вона була конечністю – не могли почати старі, духовно старечі люди, як молоде вино, за Святим Письмом, не наливають до старих бурдюків. Без Крут навіть такий акт, як акт 22 січня, був би документом без підпису. Бо такі акти мало "виголосити" – такі акти треба чинити.

Кривавий підпис під цим формальним зобов'язанням з дня 22 січня поставили діти, запасний первоцвіт нації – юнаки і студенти кру-тянські, припечатавши той підпис важкою печаттю скипілої на поколотих грудях – мученичої, але й збавчої молодої крові, першої крові, пролитої в нашій українській війні.

Це було як одкровеніє. Це було щось бігуново відмінне і від блакитно-голубих мрій рустикальних романтиків невільничого вчора, і від убогої дипломатії сільських крутіїв. Злудні стіни контрреволюційного демопарламентизму, де без кінця провадився блюзнірчо-безсоромний торг раба з наслідниками бувшого пана,— впали саме в годину Крут.

І в прокурені та заповітрені рафисами залі вдерлось свіже повітря з чернігівського поля бою та вітер, що приніс брязкіт зброї; враз з гострим і незабутнім уже назавжди запахом української молодої крові – першої і найдорогоціннішої офіри, яку принесла Нація своїй Землі перед обличчям вічного Бога.

V

Саме від Крут – не тільки психологічно, а й хронологічно – починається в нашім житті тип новітнього українця, тип, що намагається надавати проявам українськості ціни справжнього, вже національного стилю.

Можна сказати, доперва започатковується вже перед тим безформнім невикристовалізованім розтопі,— саме почуття форми і стилю взагалі.

Процес той, спеціально цікавий для історика культури, був дещо ослаблений чи загальмований на протязі літа й осені 18 року, але зате, немало й поглиблений, саме в ті місяці в ділянках т. ск. культури, як такої: просвіти, мистецтва, літератури, театру й науки. Тут, натомість, маємо на увазі процес кристалізації національної особовості – процес, що є й має бути генеральною лінією в розвою нашої культури.

Формування новітньої української людини вже в національнім стилі почалося в сфері військовій,— що було генетичне зв'язано з Крутами і їх легендою, й що, розуміється, є цілком природнім і зовсім не випадковим. Згадаймо, що останній сперед двохсот літ період державності на нашій землі був періодом козацьким, коли державність мала характер яскраво військовий, мілітарний. Навіть офіціяльна назва нашої держави козацького часу звучала "Військо Запорозьке".

Збуджена національна свідомість сягнула, може й цілком підсвідоме, до цих саме, козацьких традицій. І може тому верства, що найбільш була в нашій революції державною, в найстислішім значенні цього слова була саме верства військова, ц. т. та, що незалежно від свого фаху в роках революції мала певне військове виховання й фактично була у війську. Твердження таке звучить сьогодні вже парадоксально чи тенденційно. Ми тут оперуємо поняттями узагальненими, типологічними й на цю тему у нас напевно б розгорнулася довга дискусія з наведенням винятків, прізвищ і т. п. Але ні на хвилину не сумніваюся, що прийдешній історик, зваживши всі зацілілі матеріали, муситиме прийти власне, до такого, а не іншого висновку.

Фактом є, що тип новітнього українця проявився передовсім у війську, бо при формуванні своїм набирав військової форми, часто разом з уніформою. Є фактом історичним, що бл. п. Симон Петлюра на народного вождя виріс, власне, цим, а не іншим шляхом. Національний зміст його, що ховався під оболонкою рядового діяча передреволюційного типу та члена демократично-соціялістичної партії, наявнився і розквітнув у боях за Арсенал, при обороні Києва, при облозі і здобутті столиці в р. 18, словом, в атмосфері "Крут", а не в атмосфері розгаласованої залі Малої Ради. Так само, як дальший ріст і виформування його, як вождя країни, обумовлено було його становищем саме Головного Отамана, що безпосередньо діяв при армії, не серед міністерських нарад та сумнівної політики його малих сучасників по партійній чи громадській праці.

В процесі кристалізації української особистості нового, покрутянського стилю, ролю міцного каталізатора відограли Січові Стрільці. Це треба раз назавжди ствердити і – може спеціяльно тепер – ствердити з притиском. Хоча б для тих дідичних калік, що, незалежно від свого віку, балакають собі ще й нині про "галичан" і – "наддніпрянців", несвідомо акомпанюючи підступній чужинецькій пропаганді.

Коли б на хвилину уявити собі неприсутність у Києві 17-го року Січових Стрільців, і, коли вже на те пішло, галичан у процесі формування національної особистості (а та особистість не може не бути психічно культурно соборною, бо інакше вона перестає бути національною), тоді б ми наочно побачили в тім процесі величезну прірву і ледве чи пережили б ми епопею великого 19 року з тим розмахом і з тим напруженням, з якими вона гриміла по просторах нашої землі.

Це саме Січові Стрільці – серед яких провід мали відомі люди (...) з Західних Земель Батьківщини – це саме вони перші внесли мірило в безформність і хаотичність, закреслили національні межі для отих "широких натур", дали живий приклад застібності й національної, а не якоїсь там – дисципліни та врізьбили в сувору чорноземну постать перші риси національного стилю. Хай ніхто з т. зв. наддніпрянців не

посоромиться це ствердити й усвідомити, і хай з т. зв. галичан смішно не бундючиться з цього приводу спеціальною пихою чи наївною ідейкою про галицький месіянізм.

То був природній процес психокультурної комасації народу, сполучений з процесом вичування, видужування від хвороби вікового рабства і зцілення від історичного каліцтва. В того роду процесах заслуги й догани розподіляються рівно на всі дільниці цілості, що хоче бути нацією.

Це власне Січові Стрільці показали й довели східноукраїнським масам, що військова дисципліна може обійтися без золотих погонів, а національний обов'язок без занадто довгих шликів. І – саме найважніше – вони викультивували в собі таку національну чуйність, яка уможливлювала їм дивитися, як то кажуть, "в корінь" і оцінювати національно-державний стан на Україні незалежно від декорацій і зовнішніх форм. Звідціля – послух всілякий українській владі, поки вона була чи хотіла бути українською. І звідціля листопадові події навколо Києва 18 року, що формально було непослухом чи навіть бунтом, але в дійсності – лише дальшим тягом їх неперервально'ї служби Нації.

Без Січових Стрільців у Києві не було б акту 22 січня 1919 року, бо слово, що в нім є провідним мотивом, слово "Соборність" – залишилось би порожнім.

За останнє двадцятиліття надто було моментів для болю, заламання, відчаю. Частинно-зовнішні причини, або т. зв. обставини, але здебільша чинність своїх же таки любезних земляків часом допроваджувала до розпуки. І тоді шукалося рятунку в спогадах про недавнє минуле, але не тих спогадах, що то приємно блищать – бо маю на увазі недавнє – збройне, озброєне минуле.

І тоді виринає в пам'яті на тлі сірості й каліцтва – ціла галерея несподівано-повних, несподівано-характерних, закінчено-суцільних

постатей і облич. Вони різні, дуже різні, різні соціяльно, освітньо, фізично, морально, якщо хочете, й культурно... Але є в кожнім обличчі одна і та сама спільна риса, один і той самий скорч м'язів, у певнім моменті один і той самий вогник в очах – відблиск велетенської, всезатоплюючої ідеї. І тоді стає легше. І в серце вдаряє хвиля нової віри. І дух випро-стовується "на позір" знову.

Ось спочатку – цілий ряд тих, кого вульканічно зродила сама земля наша, сам розколиханий революцією чорнозем.

В засніженім морознім Києві смагляво-палке обличчя чернігівського Ангела – меткого, бистрого, влучного, постать, що як би винурилася з 17-го козацького віку й опинилася серед авт, трамваїв, телеграфних стрічок і незнайомих мундирів.

Статечно-селянська – розважно повільна, але й запекла, постать Зеленого. Він думає поволі, попервах, його може обдурити (і обдурювали) якийсь москаль-чарівник чи нахабно-злотоустий жидок, але – до часу. І коли він замкнувся нарешті в панцир тяжко здобутої, але вже кремезно-невгнутої віри, він – цей селянин – обернувся в найкарнішого воїна Нації, що впав, влучений кулею, на своїй давнезній трипільській ниві.

Очі – кольору синього льоду й закучерявлена золотава голова. Увесь – стиснутий порив і напруга. Південний темперамент в нордійських карбах зовнішності – це Юрко Тютюнник. Отаман. Пізніш його назвали генералом. Але то не був його титул.

А ось – інші, що ввійшли в революцію зі сфер інтелектуалістів. Ось – дві протилежності. Вічний оптимізм і досада на тих, що вказують дійсність, невеселу, але дійсність, що її треба перемогти. Він усе вірив, що її можна перелетіти – і, може, тільки тому він став Петлюрою, "був за Петлюру", як пізніш казали подільські селяни, у яких у голові прізвище Петлюра стало синонімом Головування, Керівництва, Проводу, як тепер кажемо. А поруч нього – камінне лице стрункого полковника, що гострим

зором глибоких віч завжди бачив дійсність, лише дійсність, ту, що її треба було за всяку ціну перемогти. І він її завжди, в найнеможливіших обставинах, умів перемагати й перемагав. Але тому, що він бачив дійсність, Петлюра прозвав його "вічним песимістом"— і, не треба затаювати – не любив його. Але Василь Тютюнник не був песимістом. За чорнотою нашої дійсності він – аскет і лицар – завжди бачив сяйний лик Мадони-України. І може тому, що був занадто середньовічний і занадто гостро, майже математично бачив тодішні українські можливості, – ніколи він не сягнув по військову диктатуру, якої всі без винятку партії від нього з жахом очікували і до якої було – рукою подать.

І от – очі ніби мрійника, ніби мислителя, може поета. В них є якийсь туман, якась захмареність далеких обріїв чи глибоких висот. Та ранком туман згущується, хмара темніє і з неї вистрілює несподівана блискавка: наказ. Наказ як би військовий, але водночас як би і не військовий, а, власне, скорше вже революційний. Не кожен старшина, навіть найвидатніший, зуміє стати віч-на-віч з розворушеним натовпом. І не тільки стати, але і знайти якісь єдині, по-військовому короткі, слова, які той натовп чудом успокоюють і обертають його у вишиковані ряди – майже війська, майже революційного загону.

Таким заховався образ того, що по Петлюрі – впав на бруці чужого голяндського міста від руки нашого відвічного ворога, образ полковника Євгена Коновальця.

І встають дальші постаті: расового полтавця Мішковського, що, бувши високим старшиною генерального штабу, духом ніколи не був старшиною штабовим і, так-таки, не по-штабовому, на чолі розстрільні, впав в раптовім нерівнім бою... І – соняшний, завжди переможний Удовиченко... І похмуро-мовчазний, завжди стислий Безручко... І ще. Серед напруженої роботи штабу армії, на тлі його механізму, в якім ролю головної пружини грає воєнний майстер – генерал Сінклер (з тих власне нащадків шведів Карпа XII), поруч Василя Тютюнника, вирисовується висока постать старшини з чисто виголеним обличчям. Це – Андрій Мельник. Він – молодий і віком, і постаттю. Дуже молодий, як на те

високе, високе становище, що його займає – становище шефа Штабу Армії. Кажуть, що він у Велику війну був лише поручником, а тепер йому підлягають старі генерали. Але – прошу – загляньте до штабу в часі, коли обговорюється чергова операція і коли, по генерального штабу генералах і полковниках, забирає голос цей молодий старшина.

Він говорить з якоюсь йому єдиному властивою гідною скромністю. Він виголошує свою оцінку і свій погляд з якимось неймовірно-тонким почуттям такту і міри. З його гідної скромності, на очах, виростає щось необорно-чарівне: суцільна, нескалічена Особистість, стилевий, довершений українець, такий, яких ще так небагато, але які прийдуть у майбутньому, зродяться з крутянської легенди. Він такий, яким українець має бути, коли його сформує і довершить власна держава.

І, в результаті, погляд моложавого старшини виразно заважує на плані операції. І Тютюнник легко синтезує той погляд з своєю концепцією. І присипаний сивизною Генерал-Квартирмайстер з пошаною вслухається в уваги молодого Шефа Штабу, хоч цей молодий старшина все ж ще видається йому либонь "політичною" персоною. І сам Головний Отаман – згоджується з деякими, зовсім неоп-тимістичними, увагами молодого старшини, що займає становище генераліссімуса.

Бо там, де у Василя Тютюнника були – кремінь і іскра, там у Андрія Мельника були – криця і єдваб. Була – якщо так можна висловитися – єдвабна криця.

І коли українській історії судженим буде зробити новий стрибок у незнане, але жадане майбутнє; коли Провидіння, що важить на своїх праведних терезах судьби народів і держав, подасть свій знак, – тоді думка мільйонів полетить сама собою, власне, до цієї галерії постатей недавнього, болючо-недавнього, збройного минулого. До тих, що вмерли і світять нам своєю несмертельністю, і до тих, що живуть і життям своїм – на наших очах – творять живу нерозривність історично-національного процесу.

До тих, що народилися в легенді Крут, що ту легенду своїми чинами і своєю моральною висотою утверджують в сучасності, і що моральний тягар тієї легенди матимуть відвагу і силу нести в майбутнє.